

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ
В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0531
спеціальності 053– Психологія

Тарасенко Аліна Русланівна

Керівник: д.психол.н., професор кафедри
психології Горбань Г.О

Рецензент: д.псих.н., професор кафедри психології
Ткалич М.Г.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Тарасенко Аліна Русланівна

Тема роботи Психологічні аспекти інформаційної безпеки дитини в сучасному суспільстві

керівник роботи Горбань Г.О. д.психол.н., професор кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати теоретичні підходи визначення інформаційної безпеки; визначити роль інформаційного простору в життєдіяльності сучасної дитини; розробити заходи забезпечення попередження Інтернет-залежності як складової безпечної інформаційного простору для дітей
5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці , 2 малюнки.
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Горбань Г.О, доцент		
Розділ 1	Горбань Г.О, доцент		
Розділ 2	Горбань Г.О, доцент		
Розділ 3	Горбань Г.О, доцент		
Висновки	Горбань Г.О, доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ А.Р. Тарасенко

Керівник роботи _____ Г.О. Горбань

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 55 сторінок, 2 таблиці, 2 рисунка, 29 джерел.

Об'єкт дослідження – інформаційна безпека.

Предмет дослідження – психологічні особливості забезпечення інформаційної безпеки дитини в сучасному суспільстві

Метою роботи є визначення психологічних особливостей формування безпечного інформаційного простору для дітей в Україні та розробка рекомендацій щодо посилення безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі сучасної дитини.

Гіпотеза дослідження : під час формування безпечного інформаційного простору обов'язковим є врахування психологічних особливостей дітей певного віку.

Методи дослідження: теоретичний аналіз сучасних досліджень, класифікація та систематизація наукових підходів щодо вивчення феномену психологічна безпека та попередження Інтернет-залежності як складової психологічно безпечного інформаційного простору для дітей.

Наукова новизна полягає у подальшому розвитку уявлення щодо визначення особливостей формування безпечного інформаційного простору для дітей в сучасній Україні; розробка заходів забезпечення попередження Інтернет-залежності як складової психологічно безпечного інформаційного простору.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи.

ІНТЕРНЕТ, ІНТЕРНЕТ БЕЗПЕКА, ДИТИНА, ПСИХОКОРЕКЦІЯ.

SUMMARY

Tarasenko A.R. Psychological Aspects of Information Security of the Child in Modern Society

Master's qualification thesis: 55 pages, 2 tables, 2 figures, 29 sources.

The object of research is information security.

The subject of the research is the psychological features of ensuring a child's information security in modern society

The purpose of the work is to determine the psychological features of the formation of a safe information space for children in Ukraine and to develop recommendations for strengthening the safety of children in the information and communication space of the modern child.

Research hypothesis: during the formation of a safe information space, it is mandatory to take into account the psychological characteristics of children of a certain age.

Research methods: theoretical analysis of modern research, classification and systematization of scientific approaches to the study of the phenomenon of psychological safety and prevention of Internet addiction as a component of a psychologically safe information space for children.

The scientific novelty consists in the further development of ideas regarding the definition of the features of the formation of a safe information space for children in modern Ukraine; development of measures to ensure the prevention of Internet addiction as a component of a psychologically safe information space.

Field of use: educational institutions, extracurricular educational institutions for children, secondary schools.

Keywords: internet, internet security, child, psychocorrection.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	9
1.1. Поняття та класифікація аспектів інформаційної безпеки.....	9
1.2. Дитина в інформаційному просторі.	13
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДИТИНУ.....	17
2.1. Психологічна характеристика дитини під впливом інформаційних технологій в сучасному світі.....	17
2.2. небезпечні фактори для дитини в інформаційному просторі.....	27
2.3. Інтернет залежність дитини - психологічний аспект	33
РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	41
3.1. Заходи для забезпечення безпечного інформаційного простору для дітей	41
3.2. Психологічна робота з дитиною задля попередження негативного впливу на дитину.....	43
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Розвиток інформаційних технологій поставив перед суспільствами і урядами країн ряд завдань, серед яких забезпечення дітям вільного доступу до інформації і, в той же час, гарантування їх безпеки в інформаційному просторі.

Інформаційні технології мають позитивний вплив на розвиток дитини. За їх допомогою забезпечується вільний доступ до інформації, особливо до такої, яка сприяє освітньому і культурному розвитку дитини. Еволюція інформаційних технологій змінює систему освіти в цілому, роблячи її доступною для дітей незалежно від місця проживання і матеріального становища родини. Головними трендами сучасного розвитку освіти стають он-лайн освіта та навчання за допомогою соцмедіа й відеоблогів. Розвиток інформаційних технологій дає змогу ознайомитися з культурною світовою спадщиною, а саме: вільний доступ до книг, вистав, віртуальні екскурсії кращими музеями світу. Проте, інформаційні технології, за певних умов, мають негативний вплив на фізичний і психічний розвиток дітей, формують комп'ютерну залежність, поширюють радикалізм тощо.

Європейські країни, усвідомлюючи ризики і небезпеки впливу інформаційно-комунікаційних технологій на дітей, одним з пріоритетів оновленої Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021 рр.) визнали необхідність забезпечення прав дітей у використанні цифрових технологій. Цей пріоритет планується реалізувати шляхом зміни законодавства та політики захисту дітей в світі цифрових технологій, реалізації заходів підтримки можливостей дітей використовувати повною мірою потенціал інформаційно-комунікативних технологій, формування цифрової грамотності й протидія радикалізації та мові ворожнечі.

В Україні, відповідно до Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН з прав дитини» на період до 2021 року, одним із пріоритетів є створення безпечного

інформаційного простору для дітей. У цьому контексті необхідним є проведення комплексного аналізу дій органів влади, інститутів громадянського суспільства, бізнесу щодо результатів створення умов безпечного інформаційно-комунікативного простору для дітей та узагальнення рекомендацій щодо посилення психологічної безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі.

Об'єкт дослідження – інформаційна безпека.

Предмет дослідження – психологічні особливості забезпечення інформаційної безпеки дитини в сучасному суспільстві

Метою даної роботи є визначення психологічних особливостей формування безпечного інформаційного простору для дітей в Україні та розробка рекомендацій щодо посилення безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі сучасної дитини.

Завдання дослідження:

- проаналізувати теоретичні підходи визначення інформаційної безпеки;
- визначити роль інформаційного простору в життєдіяльності сучасної дитини;
- охарактеризувати психологічні впливи інформаційних технологій на становлення дитини в сучасному світі;
- розробити заходи забезпечення попередження Інтернет-залежності як складової безпечного інформаційного простору для дітей.

Методи дослідження: теоретичний аналіз сучасних досліджень, класифікація та систематизація наукових підходів щодо вивчення феномену психологічна безпека та попередження Інтернет-залежності як складової психологічно безпечного інформаційного простору для дітей.

Наукова новизна полягає у подальшому розвитку уявлення щодо визначення особливостей формування безпечного інформаційного простору для дітей в сучасній Україні; розробка заходів забезпечення попередження

Інтернет-залежності як складової психологічно безпечного інформаційного простору.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи.

Структура кваліфікаційної роботи магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 29 найменувань. Загальний обсяг основного тексту 56 сторінок. Робота містить 2 таблиці та 2 рисунка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Поняття та класифікація аспектів інформаційної безпеки

Бурхливий розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ ст. призвів до зростання відносної важливості окремих аспектів суспільного життя. Внаслідок інформаційної революції основною цінністю для суспільства взагалі й окремої людини зокрема поступово стають інформаційні ресурси. Організація соціуму почала трансформуватися у напрямку перерозподілу реальної влади від традиційних структур до центрів управління інформаційними потоками, зростає впливовість засобів масової інформації (ЗМІ). Інформатизація та комп'ютеризація докорінно змінюють обличчя суспільства. За таких обставин забезпечення інформаційної безпеки поступово виходить на перший план у проблематиці національної безпеки.

Масове впровадження нових технічних засобів, на основі яких здійснюється інформатизація у всьому світі, робить прозорими державні кордони і формує нові геополітичні парадигми у розумінні глобальних соціотехнічних систем. Міжнародна інформаційна сфера стає не тільки однією з важливих сфер співробітництва, а й середовищем конкуренції між окремими особами, державами, міждержавними політичними та економічними угруповуваннями. Електронно-комунікаційна інфраструктура, як і інші інформаційні ресурси, стає об'єктом міждержавної боротьби за світове лідерство або об'єктом недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності чи інших суспільних інформаційних відносин.

Усе це зумовлює необхідність формування інформаційної культури у контексті саме культури інформаційної безпеки і культури організації інформаційної безпеки. Зазначений аспект розвитку інформаційної культури

набуває відображення у такій прикладній науковій дисципліні, як теорія організації (тектологія) інформаційної безпеки.

Існує досить багато варіантів визначення поняття інформаційної безпеки в науковій літературі, а також воно закріплено на рівні національного законодавства, а саме:

1. Інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання й розвиток в інтересах громадян, організацій, держави[1].

Під інформаційним середовищем розуміють сферу діяльності суб'єктів, пов'язану із створенням, обробленням й споживанням інформації.

2. Інформаційна безпека – це стан захищеності потреб в інформації особи, суспільства й держави, при якому забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз. Стан інформованості визначає ступінь адекватності сприйняття суб'єктами навколишньої дійсності і як наслідок – обґрунтованість рішень і дій, що приймаються[4].

3. Інформаційна безпека – складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками державними і недержавними інституціями, окремими громадянами, за якого забезпечується:

- інформаційний суверенітет України;
- вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;
- активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживанням службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України;
- неухильне дотримання конституційного права громадян на свободу слова доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових

осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції;

- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України[1].

4. В інформаційному праві інформаційна безпека – це одна із сторін розгляду інформаційних відносин у межах інформаційного законодавства з позиції захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави і акцентування уваги на загрозах цим інтересам і на механізмах усунення або запобігання таким загрозам правовими методами[3].

Інформаційна безпека виступає як характеристика стабільного, стійкого стану системи, яка за внутрішніх та зовнішніх загроз та небезпек зберігає суттєво важливі характеристики для власного існування[3].

Основні характеристики інформаційної безпеки:

1) доступність – можливість за прийнятний час отримати шукану інформаційну послугу будь-яким суб'єктом виконавчої влади;

2) цілісність – актуальність і несуперечливість інформації, її захищеність від руйнування і несанкціонованої зміни;

3) конфіденційність – захист від несанкціонованого ознайомлення.

Сутність і зміст інформаційної безпеки проявляються по-особливому на кожному з рівнів державного управління, зокрема на:

1) стратегічному – Кабінет Міністрів України;

2) тактичному – центральні органи виконавчої влади;

3) оперативному – місцеві органи виконавчої влади, провідне місце серед яких посідають місцеві державні адміністрації[4].

Рівні інформаційної безпеки:

- нормативно-правовий – закони, нормативно-правові акти тощо;

- адміністративний – дії загального характеру, які вживаються органами державного управління;

- процедурний – конкретні процедури забезпечення інформаційної безпеки;
- програмно-технічний – конкретні технічні заходи забезпечення інформаційної безпеки;
- психологічний – конкретні заходи щодо збереження психологічного здоров'я людини[4].

Інформаційна безпека як одна з характеристик стійкого розвитку виступає в якості базової цінності держави. Водночас, ціннісні орієнтації, що ґрунтуються на уявленнях про інформаційну безпеку у різних суспільних груп і окремих осіб, зазвичай не співпадають. Саме у цьому знаходить свій безпосередній вираз вплив суспільства, яке за допомогою системи нормування формує й виражає загальні цінності у сфері інформаційної безпеки[4].

Види інформаційної безпеки:

1. Інформаційна безпека особистості – це захищеність психіки й свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання свідомістю, дезінформування, спонукання до образ, самогубства тощо.
2. Інформаційна безпека держави характеризується мірою захищеності держави (суспільства) та стійкості основних сфер життєдіяльності (економіки, науки, техносфери, сфери управління, військової справи тощо) відносно небезпечних (дестабілізуючих) інформаційних впливів, причому як з упровадження, так і добування інформації. Інформаційна безпека держави визначається здатністю нейтралізувати такі впливи.

Концепція інформаційної безпеки держави – це систематизована сукупність відомостей про інформаційну безпеку держави та шляхи її забезпечення. В рамках цієї концепції проводиться системна класифікація дестабілізуючих факторів та інформаційних загроз безпеці особистості, суспільства, держави; обґрунтовуються основні положення з організації забезпечення інформаційної безпеки держави; розробляються пропозиції щодо способів і форм забезпечення інформаційної безпеки [5].

1.2. Дитина в інформаційному просторі

Інформаційний простір сьогодні є невід'ємною складовою формування особистості дитини. Саме з медіа дитина сьогодні має змогу отримувати інформацію про світ дорослих, сформувати зразки міжособового спілкування, сценарії та норми соціальної поведінки. Медіасоціалізація – процес розвитку особистості під впливом медіа (кіно, телебачення, інтернету)[10].

Наукові дослідження доводять, що медіавплив буває когнітивним, поведінковим або афективним (емоційним). Вплив має індивідуальні відмінності, залежить від психологічних факторів, середовища і характеристик соціальних груп, які керують сприйняттям масової інформації та реакцією на неї.

Таблиця 1.1

Вікові межі й ознаки різного сприймання медіа продукції дитиною

6 років	9 років	12 років	16 років
<ul style="list-style-type: none"> • Розрізняння реальності та фантазії; • Не розвинене самоусвідомлення своїх переживань • Висока візуальна чутливість 	<ul style="list-style-type: none"> • Розуміння медіареальності; • Розуміння мотивів дій і наслідків; • Самоконтроль і спокуса наслідування 	<ul style="list-style-type: none"> • Соціальний інтелект; • Розуміння гумору і абстрактне мислення; • Емоційний розвиток і критичність; • Недосвідченість 	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеалізація кумирів; • Моральний розвиток і кримінальні проблеми; • Перевірка своїх обмежень; • Стосунки та сексуальність

Сприйняття дитиною медійного простору залежить від її віку, що пов'язано з особливостями когнітивного розвитку дитини, здатністю розуміти реальність, завданнями, які розв'язує дитина в кожному періоді своєї соціалізації. Ці відмінності визначають яким чином та яка інша інформація впливає на розвиток дитини.

Щоб краще розуміти вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток дитини та ризику, з якими вона може зіткнутися у віртуальному просторі, потрібно знати в якому віці та яким чином діти використовують сучасні інформаційно-комунікативні технології у повсякденному житті. За допомогою онлайн-ресурсів Канадським центром захисту дітей було розроблена інформація щодо навичок володіння Інтернетом кожної вікової групи дітей³¹. Спеціалістами Державного інституту сімейної та молодіжної політики внесено ряд доповнень, що дозволяє визначити рівень використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій дітьми різного віку (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій дітьми різного віку [3]

Вік дітей	Використання ІКТ
0–1 років	– дивляться телебачення, навіть якщо не розуміють що відбувається
2–3 роки	– дивляться телебачення, розуміють та добре запам'ятовують інформацію та події – дивляться відео (мультфільми, фільми в інтернет) – слухають аудіозаписи – грають у прості комп'ютерні та онлайн ігри
4–5 років	– дивляться телебачення, розуміють, запам'ятовують інформацію та події – грають у прості комп'ютерні та онлайн ігри – можуть виходити в інтернет, але діяльність в інтернет не усвідомлена – можуть шукати цікаву для них інформацію (відео в YouTube) – можуть спілкуватися у Скайпі або Вайбері

Вік дітей	Використання ІКТ
6–7 років	<ul style="list-style-type: none"> – дивляться телебачення – грають у комп'ютерні та онлайн-ігри. – дивляться відео, слухають аудіозаписи, переглядають фото – переходять з сайту на сайт, не маючи конкретної мети – спілкуються у Скайпі або Вайбері <p>Діяльність не усвідомлена, але можуть знайти потрібну для них інформацію тільки на візуальному сприйнятті</p>
8–9 років	<ul style="list-style-type: none"> – часто користуються онлайн-іграми, миттєвими повідомленнями та електронною поштою – переглядають відео (наприклад, YouTube) та використовують пошукові системи, такі як Google® і Yahoo® для підготовки шкільних завдань – можуть почати використовувати блоги та сайти соціальної мережі <p>Діяльність в Інтернет може включати завантаження ігор, музики та фотографій за допомогою різних кабельних пристроїв Wi-Fi, включаючи комп'ютери, смартфони та планшети³²</p>
10–12 років	<ul style="list-style-type: none"> – підвищується зацікавленість Інтернеті для розваг, спілкування – починають обмінюватися музикою, завантажувати зображення, користуватися веб-камерою та створювати власні веб-сайти – використовують багато пристроїв, що підтримують Wi-Fi, а також свої мобільні телефони для серфінгу в інтернеті, завантаження додатків та текстових повідомлень – можуть мати кілька облікових записів на різних веб-сайтах – деякі діти цього віку знають про те, як змінити параметри безпеки та обійти деякі параметри для веб-сайтів (наприклад, для реєстрації на Facebook потрібен мінімум 13 років)³³
13–15 років	<ul style="list-style-type: none"> – використовують пристрої, що підтримують Wi-Fi; – можуть проводити багато часу в соціальних мережах, спілкуватися з іншими користувачами, обмінюватися фотографіями, відео та музикою, надсилати тексти та миттєві повідомлення можуть грати в онлайн-ігри з іншими випадковими онлайн-гравцями; – використовують свої мобільні телефони, веб-камери та цифрові фотоапарати для розмови, тексту, отримання та передачі зображень, а також перегляду інтернет; – мають свою сторінку в соціальних мережах

Під впливом інформаційно-комунікаційних технологій відбуваються певні психологічні зміни у розвитку і формуванні дитини.

1. По іншому починає функціонувати пам'ять у дітей, які активно користуються пошуковими системами Інтернету. Вони, перш за все, запам'ятовують не зміст інформації в мережі, а місце, де ця інформація знаходиться. Діти з народження живуть в цифровому світі. Доступність будь-якої інформації в будь-який час з раннього віку змінює структуру мнемонічних процесів: пам'ять стає не тільки «неглибокою», а й «короткою» («кліпове мислення»).

2. Середня тривалість концентрації уваги в порівнянні з тією, що була 10–15 років тому, зменшилася в десятки разів. Якщо раніше вважалося нормою, що дитина на уроці може утримувати увагу протягом 40 хвилин, то зараз у класі на таку зосередженість здатні лише одиниці.

3. Мислення. Особливості уваги, а також процесів сприйняття тісно пов'язані з широко обговорюваним феноменом «кліпового мислення». Формування цього феномену почалося задовго до інтернету – як тільки у телевізора з'явилися велика кількість каналів та можливість легко їх перемикаєти. Воно побудоване швидше на візуальних образах, ніж на логіці та текстових асоціаціях, і передбачає переробку інформації короткими порціями. Феномен «кліпового мислення» – ознака того, що ми переживаємо найважливіший момент в нашій інтелектуальній і культурній історії – момент переходу від однієї моделі мислення (лінійної) до іншої (мережевої).

Однією з характерних тенденцій, яка склалася в сучасних умовах не тільки в Україні, а й у світі, є випереджальний розвиток форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість (підсвідомість), психологію й психічний стан людини в порівнянні з організацією протидії негативним, деструктивним психологічним впливам, інформаційно-психологічним захистом особистості і суспільства в цілому

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДИТИНУ

2.1 Психологічна характеристика дитини під впливом інформаційних технологій в сучасному світі

Діти та підлітки особливо сприйнятливі до інноваційних інформаційних засобів, активно користуються сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, що впливають на розвиток особистості як позитивно, так і негативно.

З позитивної точки зору медіа є ресурсом для розвитку та формування особистості. Інтернет та телебачення є основним джерелом інформації для дітей та підлітків, крім того довіра до цих джерел є досить значною порівняно з іншими. Наприклад, позитивним є вплив Інтернету щодо профілактики соціально-небезпечних хвороб. За даними опитування в 2014 р. у рамках міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (HBSC)⁸², тільки 24% підлітків 11–17 років мають достовірні знання про шляхи передачі ВІЛ. Найбільшу роль у поширенні інформації щодо ВІЛ/СНІДу відіграють вчителі (64%), Інтернет (62%), засоби масової інформації (62% опитаних назвали телебачення, 34% – газети, 29% – журнали), медичні працівники (60%), батьки (46%).

Головним джерелом отримання інформації про статеві стосунки для підлітків є Інтернет (66,1%)⁸⁴. Лише близько третини 13–17-річних опитаних вказали, що отримували інформацію про статеві стосунки від батьків або медичних працівників. Це свідчить про «підкованість» підлітків у сфері інформаційних технологій, проте надмірна довіра інформації з Інтернету наражає на небезпеку отримання недостовірної інформації або її неправильного трактування в силу власного досвіду. Останнє, в разі

використання в реальному житті отриманих в Інтернеті настанов, може завдати істотної шкоди здоров'ю⁸⁵.

Перевагами використання дітьми та підлітками різних форм соціальних засобами масової інформації в повсякденній діяльності є розширення спілкування, створення соціальних зв'язків і навіть набуття технічних навичок. Такі сайти, як Facebook і MySpace, пропонують різноманітні щоденні можливості для спілкування друзів, однокласників і людей зі спільними інтересами. За інформацією Американської академії педіатрії (2011 р.) останні 5 років кількість дітей та підлітків, що користуються такими сайтами, різко зростає. Згідно з опитуванням, 22% підлітків заходять на свій улюблений сайт соціальних засобів масової інформації понад 10 разів на день, а більше половини відвідують його частіше одного разу на день. На сьогодні 75% підлітків мають мобільні телефони, а 25% використовують їх для соціальних мереж, 54% – для написання текстових повідомлень, 24% – для обміну миттєвими повідомленнями. Таким чином, значна частина соціального та емоційного розвитку сучасного покоління відбувається із залученням інтернету та мобільних телефонів.

Сайти соціальних засобів масової інформації дають змогу підліткам виконувати в режимі он-лайн багато важливих у реальному житті завдань: залишатися на зв'язку з рідними та друзями, знаходити нових друзів, обмінюватися фотографіями та ідеями. Користування соціальними засобами масової інформації також може надати підліткам значні переваги, такі як:

- можливості залучення до суспільного життя: збирання коштів на благодійність або участь волонтером у місцевих подіях, у тому числі політичних і благодійних заходах;
- розвиток індивідуальної і колективної творчості шляхом розробки та проведення художніх і музичних заходів;
- розвиток ідей завдяки створенню блогів, підкастів, відео- та ігрових сайтів;

- розширення власних інтернет-зв'язків через пошук осіб з подібними
- інтересами, які належать до різних соціальних верств (таке спілкування є важливим кроком для всіх підлітків і сприяє повазі, толерантності та інтенсивному обговоренню особистих і глобальних проблем);
- зміцнення своєї індивідуальності й набуття унікальних соціальних навичок;
- розширення можливостей навчання: спільне виконання домашніх завдань і групових проєктів;
- доступ до медичної інформації: можливість анонімно отримати доступ до онлайн-інформації щодо інтимної інформації та своїх проблем зі здоров'ям.
- негативний вплив на особистість[14]

Небезпечний вплив інформаційного простору на індивідуальну свідомість може провокувати два види взаємозалежних змін. Зміни у психіці, психічному здоров'ї людини, оскільки під інформаційним впливом складно визначити межі норми і патології, показником змін може бути втрата адекватності індивідом відображення світу у індивідуальному ставленні до світу. Можна говорити про деградацію особистості, якщо форми відображення дійсності спрощуються, реакції грубішають і здійснюється перехід від вищих потреб (у самоактуалізації, соціальному визнанні) до нижчих (фізіологічних, побутових).

Зміни в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді особистості, що спричиняють асоціальні вчинки й становлять небезпеку вже для всього суспільства і держави. Важливою особливістю інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну свідомість підлітка є те, що він як загроза, може не помічатися й не усвідомлюватися ним.

Негативні наслідки ризикованого користування дітьми інформаційними ресурсами стосуються як проблем розвитку так і зміни поведінки особистості, а саме:

- зміна життєвого світу дитини;
- зміна системи цінностей;
- зміна форм соціалізації;
- затримка розвитку;
- затримка мовного розвитку;
- проблеми із здоров'ям[14].

Спостерігається зміна життєвого світу дитини внаслідок інтенсивного спілкування. У підлітків «кіберкористувачів», які перебувають у онлайн-соціальних мережах понад чотири години на добу, відбуваються зміни у суб'єктивному сприйнятті часу. За результатами дослідження у підлітків відбувається віртуальне розтягування суб'єктивного часу, уповільнення ходу власного внутрішнього годинника аж до повного його завмирання, по суті втрати відчуття плину часу, порушення орієнтації у часі, відсторонення від реального часопростору.

Зміна системи цінностей може виявлятися за умов, коли у дитини людське спілкування поступається місцем опосередкованому медіа-спілкуванню, співрозмовник стає непотрібним. Відбувається зміна базових потреб дитини у грі, спілкуванні тощо. Традиційна картина світу дитини трансформується у віртуальну реальність, що призводить до особливих, змінених, станів свідомості. У той же час медіа-спілкування формує «нову мораль», нові етичні норми.

Під впливом інформаційно-комунікаційних технологій відбувається зміна форми соціалізації дитини, поступово витісняючи традиційні її форми. Відбуваються зміни у вихованні: перехід від колективістської моделі на індивідуалістичну, послаблення ігрових інтерактивних форм спільної діяльності в бік ко-активних її форм.

Дослідження, проведене науковцями з Університету Монреаля, Дослідницького центру Університету Сент-Жюстин та Мічиганського університету продемонстрували, що у віці від 2 до 4 років вплив телебачення затримує розвиток дитини і негативно впливає в подальшому на рівень успішності у школі, спосіб життя, загальне самопочуття дитини⁹⁰. Кожна додаткова година телевізійного впливу на дворічних дітей провокує зниження у десятки разів рівня участі дитини у житті класу і успіхів у математиці, посилення віктимізації однокласниками, більш спокійний спосіб життя, споживання нездорової їжі і, в кінцевому рахунку, вищий індекс маси тіла дітей.

Дослідження Нельсона (Nelson, 1973) доводять кореляцію між тривалістю перегляду телепередач та оволодінням мовленням і мовою дитиною⁹¹. У той же час це пов'язано з недостатньою батьківською увагою: чим більше дитина дивиться телевизор, тим менше батьки займаються дитиною, залучають дитину до бесіди та спільної гри. Отже, діти, яким бракує батьківської уваги, демонструють уповільнений мовний розвиток.

За результатами досліджень інституту психіатрії Королівського коледжу Лондона використання у навчанні планшетів і комп'ютерів обмежує словниковий запас дітей, порівняно з дітьми, які навчалися традиційним способом. Ранній телевізійний вплив на дитину у віці 1–3 роки також пов'язаний з проблемами зосередження уваги у віці 7 років (дослідження Американської академії педіатрії, 2003 р.).

Проблеми із здоров'ям виявляються у деформації формування м'язових тканин, ожиріння, психологічні проблеми, формування комп'ютерної залежності тощо.

При тривалому використанні електронних сенсорних пристроїв у дітей спостерігається неправильне формування м'язових тканин, які відповідають за функціональність рук і пальців. Вчені рекомендують батькам замінити гри дітей на планшетах малюванням на папері фломастерами, олівцями, що призведе до більш правильного формування та збереження здоров'я дитини.

11 травня 2015 року майже двісті вчених підписали звернення в ООН із закликом до захисту від електромагнітного випромінювання сучасних гаджетів. За словами експертів, всі користувачі планшетів, ноутбуків, смартфонів входять в групу ризику, оскільки випромінювання гаджетів викликають пошкодження ДНК в клітинах і навіть можуть стати причиною передчасної смерті.

Наявними є докази зв'язку між надмірним переглядом ТБ та ожирінням є переконливими. Дослідження, проведене у Великій Британії, продемонструвало, що для дітей у віці до 5 років із кожною додатковою годиною перед телевізором у вихідні дні ризик ожиріння у дорослому віці збільшувався на 7%. Новозеландські дослідники проаналізували дані більше ніж 1000 осіб від народження до 26 років, та виявили, що кількість годин перегляду ТБ буднього вечора у віці від 5 до 15 років у подальшому впливає на індекс маси тіла у дорослому віці. У дослідженні за участю 8000 шотландських дітей перегляд телевізора більше 8 годин на тиждень у віці 3 років був пов'язаний з підвищеним ризиком розвитку ожиріння в 7 років. Крім того, у 8000 японських дітей більш тривалий перегляд ТБ у віці 3 років призводив до більш високого ризику надмірної ваги у віці 6 років.

Час, проведений дитиною перед екраном, призводить до надмірної ваги та ожиріння у зв'язку із:

- зменшенням часу більш активного відпочинку;
- нездоровим харчуванням і впливом реклами нездорової їжі;
- впливом засобів масової інформації на сон (телебачення й інші ЗМІ, як відомо, витісняють або спотворюють моделі сну).

У дітей, які проводили більше двох годин в день за екранами комп'ютера або телевізора, ризик психологічних проблем на 60% більший, ніж у дітей, які менше часу проводили у екрана (дослідження Брістольського університету, Великобританія)⁹⁶.

Відповідно зі збільшенням часу перегляду телевізора у дітей збільшується рівень синдрому дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ від

англійського ADHD – Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder) (дослідження, проведене Дмитром Кріакісом у Дитячій лікарні у Сіетлі (2004 р.).

Стимулювання мозку у дітей 0–2 років гаджетами (телефон, планшет, інтернет, ТБ) пов'язано з підвищеною імпульсивністю, знижує можливості саморегуляції, приклад – істерики. Використання технологій призводить до обмеження рухливості та негативно впливає на навчання (дослідження Американської академії педіатрів та Канадського товариства педіатрії).

Існує ряд іноземних досліджень впливу комп'ютера на особистість, що підтверджують наявність впливу комп'ютерної діяльності на відхід від реальності шляхом штучної зміни психологічного стану та ціннісних пріоритетів, формування комп'ютерної залежності. У західних країнах існує офіційний термін «патологічне використання комп'ютера» (PCU – pathological computer use) або «комп'ютерна залежність». У даний час PCU вживається для більш широкої категорії розладів, а терміни «комп'ютерна залежність», «Інтернет-залежність» використовується для позначення патологічного використання комп'ютера для залучення в соціальні взаємодії.

Фактори формування Інтернет-залежної поведінки можна поділити на три основні групи:

1) психологічні (зовнішні та внутрішні):

– можливість реалізації фантазій, самоствердження за рахунок створення віртуального образу, наближеного до «Я-ідеального»; брак визнання та уваги; втеча від проблем реальності; «ефект потоку»; простота самореалізації у творчості та самовираженні; патологічна ідентифікація з протилежною статтю, доступність кіберсексу (зовнішні);

– неадекватна самооцінка, низький рівень самоповаги аж до неприйняття образу «Я»; несформованість мотивації досягнення мети, низький рівень розвитку самоусвідомлення, відсутність навичок рефлексії, дефіцит самоконтролю; індивідуальна пасивна життєва позиція; низький рівень комунікативних здібностей, соромливість, соціальна фобія; тенденція до втечі від реальності в ситуації фрустрації; емоційна нестійкість,

депресивні стани, загострене відчуття самотності; загальна вразливість системи саморегуляції (внутрішні);

2) соціально-психологічні: необхідність самоствердження людини в суспільстві; потужне розширення меж спілкування особистості; легкість знаходження однодумців та емоційно близьких людей, задоволення потреби в належності до соціальної групи та визнання; можливість втечі від реального життя та його проблем;

3) соціальні: тиск на особистість економічних, екологічних та інших соціальних проблем, соціальна дезадаптація; доступність комп'ютерних технологій; необізнаність населення щодо можливості та негативних наслідків залежності; нерозробленість програм допомоги залежним особам.

Широке використання комп'ютерних технологій та Інтернет-ресурсу в повсякденному житті української молоді провокують виникнення різних форм залежності молодих людей від технологічних засобів. Результати соціологічного дослідження, проведеного Інститутом Горшеніна (2012 р.), засвідчують, що сьогодні більша частина молодих людей (62,3%) вже не уявляють свого життя без Інтернет, більше третини молодих людей (34,9%), які взяли участь у опитуванні, на запитання «Як Ви вважаєте, чи змогли б ви прожити без Інтернету?» дали відповідь «точно ні»[18].

Рівень впливу Інтернет на формування особистості дитини можна оцінити за даними проведеного у 2009 р. Спеціального вибіркового соціально- демографічного обстеження населення дітородного віку «Сім'я і сімейні відносини». Батькам було запропоновано оцінити фактори, що впливають на формування особистості їх дітей. Зокрема, щодо оцінки впливу Інтернет 44,3% опитаних вказали, що не простежують суттєвого впливу, в той же час близько 43% батьків визнали «сильний» або «певний» вплив інформаційних технологій на особистість дитини¹⁰¹. Враховуючи рівнозначні показники щодо наявності або відсутності впливу Інтернет на формування дитячої особистості, дивним видається висновок щодо отриманих показників: «враховуючи порівняно невелику частку

домогосподарств в Україні, які мають вільний доступ до Інтернету, у цілому його вплив дійсно ще не сягнув тих масштабів, що мають місце у розвинених країнах». Що демонструє відсутність зацікавленості та занепокоєності українських дослідників щодо поширення комп'ютерної залежності у дитячому та молодіжному середовищі.

Психологічні передумови залежної комп'ютерної поведінки включають у себе досить широке коло явищ, що вимагають вчасного виявлення та діагностики, а також диференційованого і адекватного застосування заходів вивчення та розробки профілактико-психологічних методів корекції. Залежність від комп'ютера та Інтернет – реально існуючий феномен. Проте, наявних на даний час емпіричних даних недостатньо для розгляду її як захворювання. Варто відзначити, що на сьогоднішній день все ще не розроблена чітка та загальноприйнята система критеріїв даної залежності та практично не вивчені довгострокові наслідки залежності від Інтернет.

Ігроманія є одним з видів комп'ютерної залежності, яку певні дослідники виокремлюють у самостійну психологічну проблему. Молоді люди часто використовують інтернет для гри на комп'ютері, в такому випадку залежність поєднується з іншою проблемою – ігроманією, ігровою адикцією. На сьогодні комп'ютерні технології досягли певного рівня, що дозволяє програмістам розробляти дуже реалістичні ігри з добрим графічним та звуковим оформленням. Зростає кількість людей, яких називають “комп'ютерними фанатами” або “геймерами” (від англійського “game” гра)[16].

Найбільш сильно під вплив комп'ютерних ігор підпадають підлітки, оскільки події в комп'ютерних іграх не повторюються і відбуваються достатньо динамічно, а сам процес гри безперервний. Повне занурення у гру створює ефект участі гравця у віртуальній реальності, в деякому існуючому тільки для нього процесі. Саме ця особливість комп'ютерних ігор ускладнює припинення гри, відволікає від виконання певних соціальних обов'язків у реальному житті.

Однією з центральних тем наукових досліджень, що набула широкого резонансу, є проблема взаємозв'язку між насиллям у реальному житті і насиллям у комп'ютерних іграх. Аналіз психологічної літератури дозволяє констатувати значну поляризацію думок: одні автори доводять, що комп'ютерні ігри агресивного змісту підвищують агресивність користувачів та породжують насильство, інші заперечують цей взаємозв'язок, покликаючись на те, що насильство в реальному житті та у комп'ютерній грі взаємопов'язані лише тим, що сцени насилля у грі взяті з реального життя і змодельовані у ній. А лише якщо в людини викривлене, неправильне світосприйняття, то вона ті елементи насильства, які переживала у грі, теоретично може відтворити в реальному житті.

Результати аналізу свідчать, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології стають більш доступними і набувають усе більшого поширення особливо серед молодого покоління. Інтернет використовується дітьми як інформаційний ресурс для особистісного спілкування, отримання інформації, проведення вільного часу. Але він також може формувати з молодого людини пасивного споживача глобальної масової культури, не здатного диференційовано сприймати інформаційну продукцію, розпізнавати технологічно замасковані соціально шкідливі та руйнівні з морального погляду впливи, спричиняє поширення ряду нових психічних залежностей медійного походження, зокрема інтернет-залежності.

Незважаючи про те, що з 2006 р. експерти зазначають про необхідність профілактичних дій з протидії ігроманії, комп'ютерної залежності, однак ця проблема не стала однією з пріоритетних у визначенні напрямків роботи формування здорового способу життя (в т.ч. і в державних програмах). Зведення цінності здорового способу життя до аспекту боротьби з тютюнопалінням, алкогольною залежністю, наркоманією, ВІЛ-СНІДом є небезпечним навіть на рівні визначення пріоритетів. Адже виключає аспект профілактики гаджет, які вже давно стали такими ж небезпечними і розповсюдженими в дитячому середовищі як і вищеназвані проблеми.

Вплив інформаційного середовища на розвиток дитини в нашому суспільстві є не зовсім усвідомленим. Діти та підлітки добре адаптуються до змін в інформаційно-комунікаційних технологіях і швидко навчається ними користуватися. Вони більше за дорослих проводять часу біля телевізорів та комп'ютерів. У пошуках інформації діти і підлітки звертаються до різних інформаційних джерел, які можуть містити рекламу, оголошення та небезпечну інформацію. До того ж, ця вікова категорія є найбільш уразливою до впливу та загроз інформаційного середовища.

2.2 Небезпечні фактори для дитини в інформаційному просторі

Інтернет-технології стали природною складовою життя дітей і сучасної молоді. Комп'ютер є не тільки розвагою, але й засобом спілкування, самовираження та розвитку особистості.

Самостійне пізнання інформаційного світу дозволяє розширити коло інтересів дитини і сприяє її додатковій освіті, спонукає до кмітливості, привчає до самостійного розв'язання задач.

Всесвітня мережа також задовольняє потребу підлітків у лідерстві. Діти, які добре знають компютер та Інтернет, більш адекватно оцінюють свої здібності та можливості, вони більш цілеспрямовані та кмітливі. Щоб повноцінно орієнтуватись у віртуальному просторі, дитині треба вчитися структурувати великі потоки інформації, дотримуючись основних правил безпеки в мережі.

Завдяки різним видам комунікації діти можуть виражати себе більш вільно та комфортно. Вони з цікавістю вивчають різні пропозиції у віртуальному просторі, однак часто виявляються досить незахищеними до негативних аспектів інформаційно-комп'ютерних технологій.

Основні небезпеки та ризики з якими діти можуть зіштовхнутися в мережі Інтернет. Діти і підлітки можуть наразитися на безліч ризиків: порнографія, порушення авторських прав, пропаганда екстремізму,

наркотиків, нецензурні тексти (контентні ризики); віруси, трояни, спам, онлайн шахрайства; незаконні контакти, кіберпереслідування (погрози, сексуальні домагання з використанням інформаційних технологій) тощо.

Всі ці небезпеки та ризики з яким діти можуть зіштовхнутися поділено на чотири групи:

- 1) контентні ризики,
- 2) комунікативні ризики,
- 3) електронні ризики,
- 4) споживчі ризики.

Контентні ризики — це матеріали (тексти, картинки, аудіо і відеофайли, посилання на сторонні ресурси), що містять насильство, агресію, еротичну і порнографію, нецензурну лексику, інформацію, що розпалює расову ненависть, пропаганду анорексії і булімії, суїциду, азартних ігор, наркотичних речовин тощо. Як допомогти дитині уникнути зіткнення з небажаним контентом? Навчіть дитину радитися з дорослими і негайно повідомляти про появу небажаної інформації подібного роду[18].

Комунікаційні ризики – це знайомства і спілкування в Інтернеті під час яких на дитину можливий кібербулінг та кібергрумінг[18].

Кібербулінг — переслідування повідомленнями в Інтернеті, що містять образи, погрози та агресію; це підлітковий віртуальний терор, напад із метою завдати психологічної шкоди. Простіше кажучи — сучасний цифровий аналог дитячого знущання. Останнім часом основною платформою для кібербулінгу стали соціальні мережі[20].

Кібергрумінг – входження у довіру до дитини з метою використання її у сексуальних цілях. Шахраї дуже добре ознайомлені з особливостями вікової психології дитини і досить легко можуть встановлювати з нею контакт у соціальних мережах, форумах[20]. Починаючи із віртуального спілкування та входячи у довіру до дитини, злочинці пропонують потоваришувати, а потім поступово переходять до розмов про зустріч у реальному житті та переводять тему спілкування у сексуальну площину. Як

варіант, виділяють ще один вид кібергрумінгу - наполегливе чіпляння в мережі із сексуальними пропозиціями, розмови на теми сексу, насильства та (або) виготовлення, розповсюдження і використання матеріалів зі сценами насильства над дітьми (у більшості випадків – сексуального).

Електронні ризики виявляються у викраданні персональної інформації, яке відбувається завдяки вірусам, шпигунським програмам, необдуманому висвітленню власної конфіденційної інформації.

Комп'ютерний вірус (англ. computer virus) — комп'ютерна програма, яка має здатність до прихованого саморозмноження. Одночасно зі створенням власних копій віруси можуть завдавати шкоди: знищувати, пошкоджувати, викрадати дані, знижувати або й зовсім унеможлиблювати подальшу працездатність операційної системи комп'ютера. Приклади вірусів: Neshta, Staog, Archiveus[20].

Шпигунський програмний продукт (англ. Spyware) — це програмний продукт особливого виду, що встановлений і вживається без належного сповіщення користувача, його згоди і контролю з боку користувача, тобто несанкціоновано встановлений[20].

Споживчі ризики в мережі Інтернет відносять до кіберзлочинів: продаж товарів через мережу де часто вони не відповідають своїм характеристикам, про що порушується Закон України «Про захист прав споживача», перевід грошових потоків через банківські картки де не завжди конфіденційна інформація є захищеною.

За результатами опитування «EU Kids Online», проведеного у 2001 році в межах програми Євросоюзу «Кращий Інтернет для дітей», третина європейських дітей віком 9–16 років (36%) були впевнені, що знають більше, ніж їхні батьки про користування інтернетом, інша третина (33%) вказали що це не так. Більшість дітей 11–16 років могли заблокувати повідомлення від небажаних контактів (64%) або знайти поради щодо безпеки в інтернеті (64%). Половина могла змінити налаштування конфіденційності (56%),

порівняти інформацію на веб-сайтах з іншими (56%) або заблокувати спам (51%).

12% європейських дітей віком 9–16-річних визнали, що їх турбує або засмучує інформація у інтернеті, серед дітей віком 9–10 років – 9%. Проте більшість дітей не повідомляли дорослих, що вони переймаються або засмучуються інформаційними повідомленнями при користуванні інтернетом.

Ризики в інтернет не обов'язково відчувалися дітьми як шкідливі. Так, протягом останніх 12 місяців 12% дітей віком 9–16 років бачили в інтернет зображення сексуального характеру. З тих, хто переглядав сексуальні чи порнографічні зображення в Інтернеті, кожен третій був стурбований цим, а половина (або близько 2% від всіх дітей) – були достатньо або дуже засмучені тим, що вони бачили. Неприємні або шкідливі повідомленнями через інтернет отримали лише 6% дітей віком 9–16 років, а 3% самі надіслали такі повідомлення іншим людям. Одна дитина з 12 опитаних зустрічалася із інтернет-незнайомцем у реальному житті.

З огляду на всі ризики, 41% європейських дітей віком 9–16 років зіткнулися з одним або кількома ризиками, які можуть виникнути в інтернеті. Ризики зростають з віком: 14% дітей віком 9–10 років зіткнулися з одним або декількома ризиками, 33% – серед 11–12-річних, 49% – серед 13–14-річних, 63% – серед 15–16-річних⁶⁰.

В Україні у 2009 році Інститутом соціології НАН України за ініціативою «Київстар» проведено Всеукраїнське соціологічне дослідження «Знання і ставлення українців до питання безпеки дітей в інтернеті»⁶¹. За результатами дослідження понад 28% дітей, які взяли участь у опитуванні, були готові надіслати свої фотокартки незнайомцям у мережі; 17% без коливаний ділилися інформацією про себе і свою родину – адресу, професію, графік роботи батьків, на явність цінних речей у домі; 22% дітей періодично потрапляють на сайти для дорослих; 28% дітей, побачивши в інтернеті рекламу алкоголю або куріння, хоча б один раз спробували їх

купити, а 11%– спробували купувати наркотики. Близько 14% опитуваних час від часу відправляли платні SMS за бонуси в онлайн- іграх і лише деякі звертали увагу на вартість послуги.

Дослідження «Київстар» також виявило: 87% батьків вважали, що саме вони повинні навчати дітей правилам безпеки користування інтернетом. Однак, лише у 18% випадків дорослі перевіряли, які сайти відвідувала дитина. Причини різні – хтось не знав, які ресурси можуть бути небезпечними, а хтось не вмів користуватися журналом відвідування сайтів. Третина батьків (32%) – хвилювалися, що у дитини погіршується зір від роботи з комп'ютером, тому зазвичай обмежували дитині час користування Мережею. Тільки 11% батьків знали про такі онлайн-загрози, як «дорослий» контент, азартні ігри, онлайн- насилля, кіберзлочинність.

Результати дослідження, проведеного у 2014 р. у рамках міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (HBSC)⁶², свідчать, що 86,8% підлітків не зазнавали образ через SMS, повідомлення на «стіні» в соціальній мережі, електронні листи, сайти. В той час 11% респондентів були ображені, принижені через SMS, повідомлення на «стіні» в соціальній мережі, електронні листи, сайт або через розміщення без їх дозволу в Інтернеті фото в непривабливому вигляді. Серед тих, хто зазнав булінгу, 8,7% були ображені 1–2 рази (частіше це відбувалося серед дівчат), 1,5% – 2 чи 3 рази на місяць, до 1% раз – на тиждень; 2,3% – декілька разів на тиждень. Серед тих, хто зазнав третирування через фото в непривабливому вигляді, що були розміщені без їх дозволу в мережі Інтернет, 5,8% зазначили, що їх ображали 1–2 рази, до 1% 2 чи 3 рази на місяць або раз на тиждень, 1,7% – декілька разів на тиждень.

За результатами опитування у 2017 р. серед користувачів U-report⁶⁴, 22% респондентів віком 0–14 років і 26% віком 15–19 років спілкуються з незнайомими людьми на особисті теми в інтернет (соціальних мережах)⁶⁵. Переважно причинами цього було: для розваг (0–14 років – 24%; 15–19 років

– 35%), проблеми у відносинах в парі (0–14 років – 36%); не розуміння в сім'ї (15–19 років – 15%) (див. рис. 2.1).

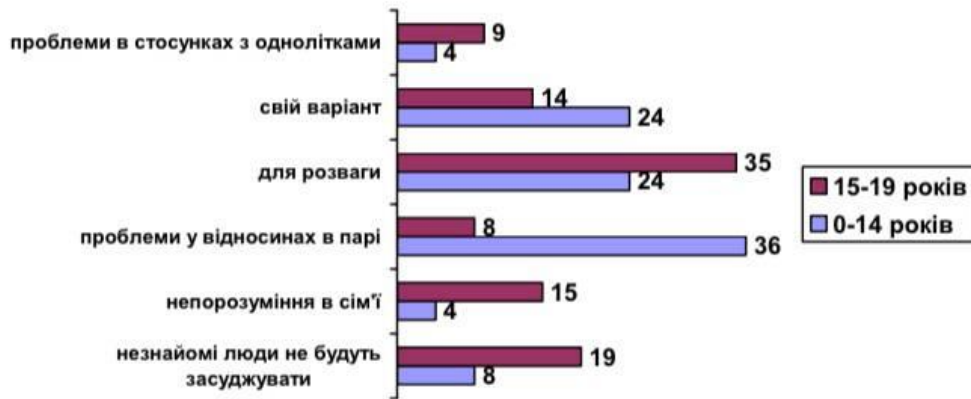

Рис 2.1 Розподіл відповідей на запитання «Що Вас до цього спонукало?»

По 29% опитаних віком 0–14 і 15–19 років зазначили, що про них розповсюджували особисту інформацію (фото, відео, записи) в інтернеті (соц. мережах) без їхньої згоди.

Результати СМС-опитування в рамках U-report⁶⁷ у 2016 р. свідчать, що якщо опитані отримують образливе фото та їх попросять їх поширити, то переважно опитані це повідомлення проігнорують (таку відповідь дали 73% респондентів віком 0–14 років і 58% віком 15–19 років). Також, готові сказати, що так не гарно робити 21% опитаних віком 0–14 років і 41% віком 15–19 років, тоді як поширять цю інформацію тільки 6% віком 0–14 років і 1% віком 15–19 років.

Трохи більше третини користувачів U-report зазначили, що з ними не траплялося випадків кібербулінгу (36% віком 0–14 років і 35% віком 15–19 років).

Найбільш поширеними видами кібербулінгу серед опитаних були плітки та брехня про них (таку відповідь дали 32% віком 0–14 років і 33% віком 15–19 років респондентів), а також прямі образи та фото, поширені без дозволу (див. рис. 2.2).

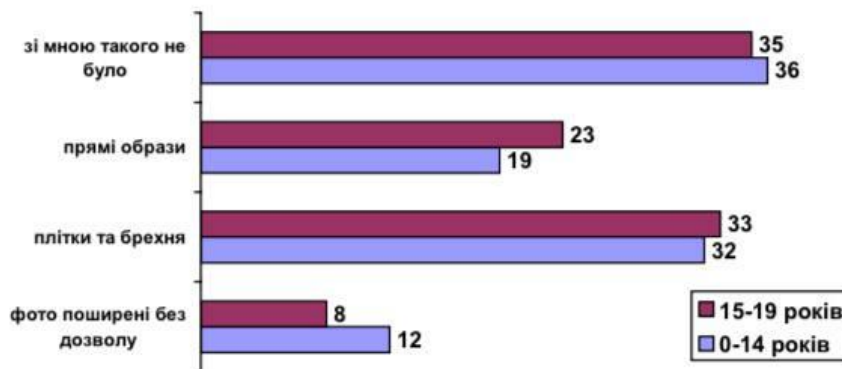

Рис. 2.2. Розподіл відповідей на запитання «Які випадки кібербулінгу траплялися з Вами?», %

Майже половина опитаних після того як з ними трапилися випадки кібербулінгу заблокувала джерело своїх образ (40% віком 0–14 років і 52% віком 15–19 років), третина розповіла про це (30% віком 0–14 років і 27% віком 15–19 років), а 5% 0–14-річних і 3% 15–19-річних повідомили про це провайдера⁷⁰.

Діти не можуть реально оцінювати рівень достовірності й безпеки інформації, що містить інтернет-простір. Доступність інтернет-ресурсів для неповнолітніх диктує підвищені вимоги до якості, достовірності та безпеки інформації, що міститься в мережі інтернет. Порушення соціальної адаптації та недостатня увага з боку батьків роблять віртуальний світ доступним і привабливим для дитини, кіберпростір стає для неї важливішим за реальне життя.

2.3. Інтернет залежність дитини - психологічний аспект

Сучасним суспільствам притаманні розмаїття культур, релігій, способів життя та способів самовираження дитини. В той же час в будь-якому демократичному суспільстві обов'язковим чином виникає необхідність

здійснення соціального контролю за девіантною поведінкою окремих індивідів та соціальних груп. Такі види девіантної поведінки як наркоманія, ігроманія, алкоголізм, тютюнокуріння та інші вважаються асоціальними і перебувають під постійним контролем суспільства. Але існують певні види поведінки, які не несуть в собі прямої, явної загрози суспільству, та все ж мають негативні наслідки для людини і соціуму в цілому. До таких можна віднести комп'ютерну залежність: людина, яка проводить більшість часу за комп'ютером, не заважає і не загрожує оточуючим. Але при цьому людина втрачає поступово важливі соціальні контакти, перестає повноцінно виконувати соціальні функції, деградує як особистість.

Комп'ютерна залежність – різновид психічної залежності, який характеризується патологічною тягою людини до роботи або проведення часу за комп'ютером[18, 15]

Загалом до комп'ютерної залежності вчені відносили залежність людини від комп'ютерних ігор. Та зі стрімким розвитком та розповсюдженням Інтернету, в науковому світі заговорили про гостроту проблеми «інтернет-залежності» - це психічний розлад, нав'язливе бажання підключитися до Інтернету і хвороблива нездатність вчасно відключитися від Інтернету [23, 76].

Інтернет задовольняє багато свідомих і підсвідомих потреб користувачів. Він містить все, чим може бути захоплений користувач. І це ще одна причина, що пояснює пристрасть до Інтернету.

Згідно з даними останніх досліджень відхід у світ фантазій став однією з поширених поведінкових стратегій сучасної молоді у важких життєвих ситуаціях. Наприклад, комп'ютерна гра стає механізмом втечі певної частини дітей та молоді від реальності. Вже існують припущення, згідно з яким «алкоголем» постіндустріальної епохи були наркотики, а в інформаційну епоху ним стануть комп'ютерні ігри [22, 44].

Основні 5 типів інтернет-залежності такі [22, 44]:

1. Нав'язливий веб-серфінг - нескінченні подорожі по Всесвітній павутині, пошук інформації.

2. Пристрасть до віртуального спілкування і віртуальних знайомств - великі обсяги листування, постійна участь в чатах, веб-форумах, надмірність знайомих і друзів в Мережі.

3. Ігрова залежність - нав'язливе захоплення комп'ютерними іграми по мережі.

4. Нав'язлива фінансова потреба - гра по мережі в азартні ігри, непотрібні покупки в інтернет-магазинах або постійні участі в інтернет-аукціонах.

5. Кіберсексуальна залежність - нав'язливий потяг до відвідування порносайтів і заняття кіберсексом.

Усі види діяльності, здійснювані за допомогою Інтернету, такі як спілкування, пізнання або гра, мають властивість захоплювати людину цілком; вони не залишають їй часу і сил на реальне життя. У зв'язку з цим сьогодні фахівці інтенсивно обговорюють таке захворювання як «інтернет-залежність» або «інтернет-адикація» (InternetAddictionDisorder).

Термін «інтернет-залежність» ще в 1996 році запропонував доктор АйвенГолдберг. Вчений виходив з пропозиції про те, що у людини може розвинути патологічна залежність не тільки від зовнішніх факторів, але і від власних дій та емоцій. На думку провідних фахівців, виникнення інтернет-адикції не підкоряється законам формування традиційних залежностей, наприклад, від сигарет, наркотиків, алкоголю, а також азартних ігор. Якщо для останніх потрібні роки, то інтернет-залежність настає набагато швидше [16, 76].

Поведінкою Інтернет-залежність виявляється в тому, що люди настільки віддають перевагу життю в Інтернеті, що фактично починають відмовлятися від свого "реального" життя, проводячи до 18 годин на день у віртуальній реальності та не менше 100 годин в тиждень. Інше визначення Інтернет-залежності: «нав'язливе бажання ввійти в Інтернет, знаходячись off-

line, і нездатність вийти з Інтернету, будучи on-line». Часто використовується ще й таке: "Інтернет-залежність – це нав'язлива потреба у використанні Інтернету, що супроводжується соціальною дезадаптацією та яскраво вираженими психологічними симптомами»[21, 32].

Дитина – це особистість, яка розвивається та шукає відповіді на життєво-необхідні для нього питання: "Хто я?", "Навіщо я?", "Для кого я?" і "Який я?". У підлітковому віці індивід виходить на якісно нову соціальну позицію, в цей час формується його свідоме ставлення до себе як до члена суспільства. Отже, від того, як протікає соціальна орієнтація в цей період, залежить дуже багато чого в формуванні соціальних установок людини [28, С.172]. Для кожного вікового періоду характерний провідний тип діяльності, і саме він робить істотний вплив на формування певної ієрархії мотивів, на розвиток процесу визначення мети. Для підліткового віку характерна діяльність, спрямована на засвоєння норм взаємовідносин, більшою мірою з однолітками. Ця сторона життя індивіда отримує вираження в суспільно корисній діяльності [21]. У цей період онтогенезу складаються найбільш сприятливі умови для прояву і закріплення суспільної сутності людини [21].

Підлітковий вік відноситься до критичного періоду психічного розвитку. У віковій фізіології критичні періоди розглядаються з точки зору можливості порушення нормального ходу розвитку, а в психології цим терміном позначається чутливість дитини до формування впливів. У відмінності від стабільних, критичні періоди є поворотними пунктами розвитку, коли у відносно короткий проміжок часу відбуваються кардинальні зрушення у формуванні особистості [28].

Відомо, що найважливішим психологічним новоутворенням даного віку є становлення самосвідомості. Важливою ознакою, що характеризує самосвідомість підлітка, вважається почуття дорослості. Таким чином, підліток ставить себе в ситуацію дорослого в системі реальних відносин [28, с. 179].

Отже, підлітковий вік – це період формування цінностей, розширення соціальних контактів, а залежна дитина обмежує своє коло спілкування комп'ютером. В результаті цього в таких дітей спостерігаються відсутність життєвого досвіду, інфантилізм у вирішенні життєвих питань, труднощі в соціальній адаптації, бідність емоційної сфери, звуження кола інтересів, прагнення створити особистий світ, втеча від реальності.

Все може початися з того, що підліток полюбляє спілкуватися в Інтернеті, часто перевіряє пошту, веде власний блог чи знаходить якусь «надзвичайно цікаву іграшку». Поступово дитина настільки «втягується» у віртуальний простір, приймає його закони, правила та норми, що почувається незручно та невпевнено у життєвих ситуаціях. Варто знати, що комп'ютер шкодить не лише психічному, але й фізичному здоров'ю. Під час роботи дисплеїв збільшується іонізація повітря і зростає температура, вологість же, навпаки, зменшується.

Головною причиною виникнення комп'ютерної залежності у підлітків психологи вважають недостатнє спілкування і взаєморозуміння з батьками, однолітками і значущими людьми.

Більшість людей використовують всесвітню мережу не лише для роботи чи пошуку інформації, а й як спосіб життя. З'явилися чати, сайти знайомств, де споживачі інтернет-ресурсу перебувають і вдень і вночі: ведуть переписку, бавляться в ігри. Відповідно до нових діагностичних рекомендацій, інтернет-залежною визнається людина, яка проводить в мережі декілька годин на день і у якої спостерігався щонайменше один з симптомів залежності протягом трьох місяців, зокрема [25, 16]:

- непереборне бажання увійти в Інтернет,
- нездатність контролювати свій час в Інтернеті,
- розумове або фізичне виснаження,
- порушень сну або концентрації уваги,
- дратівливість, депресія, знервованість, труднощі у спілкуванні з людьми в реальному житті.

Крім того у процесі роботи з комп'ютером у підлітків може розвиватися комп'ютерний зоровий синдром, який призводить до зниження гостроти зору; його затуманення; труднощі при переводі погляду з ближніх предметів на дальні і назад; відчуття змін забарвлення предметів; двоїння; тимчасова короткозорість. Вимушена поза з нахилом уперед вносить зміни в конфігурацію хребта і призводить до звуження грудної клітки, що відбивається на підвищенні артеріального тиску, болі у ділянці серця. Вимушене положення може стати чинником скривлення хребта, остеохондрозу, захворювань кистей рук, що розвивається внаслідок неправильного положення рук при роботі з клавіатурою та мишею.

Відтак, чинниками, що провокують інтернет-залежність в підлітковому віці можуть бути дезадаптованість людини до соціуму, труднощі з пошуком спільної мови з однолітками, дисгармонія в родині, страх через перехід до самостійного життя. Інтернет дає юнакові можливість втечі з реального світу, у той світ який він створив собі сам. Особливості самоствалення користувачів Інтернету на етапі ранньої дорослості, коли відбувається перехід до самостійного життя, належать до значимих передумов схильності чи несхильності особистості до розвитку інтернет-залежності.

Виділяють основні психологічні причини виникнення комп'ютерної залежності у підлітків [21]:

1. Відсутність або брак спілкування і теплих емоційних стосунків у сім'ї. Коли батьки (чи інші близькі родичі) не приділяють дитині часу, не цікавляться станом душевного світу, мало запитують про її думки і почуття, про те, що дійсно хвилює і турбує дитину, не чують її. Звичайно, із зазначеної причини може розвиватися не тільки залежність від комп'ютерних ігор і розваг, а й інші види залежності, а також різні форми відхилень у поведінці.

2. Відсутність у дитини серйозних захоплень, інтересів, хобі, уподобань, не пов'язаних з комп'ютером. Наприклад, жив-був 13-річний підліток. Нічим особливо не захоплювався, читати не любив, гуляти теж не

дуже, по будинку допомагати особливо не прагнув, та й до навчання мало завзяття виявляв - так, телевізор б йому все дивитися так «в стелю плювати». І от, з'являється у цього юного ледаря комп'ютер! Підліток розуміє, що можна сидячи вдома, не обтяжуючи себе зайвим напругою, стати крутим бандитом (у грі), знайти собі співрозмовника, з яким у будь-який момент не важко припинити спілкуватися, дістати (скачати) реферат, заради якого раніше довелося б йти до бібліотеки. Настільки райдужна перспектива притягує дитину до екрану монітора. Знову ж таки не факт, що обов'язково виникне комп'ютерна залежність, але передумова вагома.

3. Невміння дитини налагоджувати бажані контакти з оточуючими, відсутність друзів. Припустимо, дитина (підліток) занадто сором'язливий і не може свою сором'язливість побороти. Або наявність видимого фізичного недоліку, зовнішня некрасивість відштовхує однолітків від спілкування з ним, або у дитини розвинулися риси характеру, що перешкоджають встановленню дружніх прихильностей: замкнутість, злостивість, надмірна жадібність, мстивість, уразливість, агресивність.

4. Неуспішність дитини. Ця причина схожа з попередньою. Наприклад, дитина і в школі погано навчається, і в компанії хлопців не заводила, і з батьками стосунки не блищать. Якщо такий стан речей не влаштовує дитину, вона цілком може впасти в залежність від комп'ютерних ігор, де він - головний герой, він на вершині успіху, він переможець, володар, перший руйнівник (або творець). У мережі Інтернет така дитина може створити собі образ, протилежний реальному: інше ім'я, інша зовнішність, інша, більш «вигідна» самопрезентація.

5. Наявність важкої інвалідності, серйозного захворювання. Якщо дитина-інвалід навчається на дому, якщо коло його спілкування дуже обмежене, якщо він майже або зовсім не виходить з дому, якщо важкі каліцтва перешкоджають встановленню контактів з оточуючими або відвертають оточуючих від дитини, то комп'ютер може стати єдиним засобом спілкування, отримання інформації, єдиною розвагою і заняттям. Під

фізичними вадами, що перешкоджають спілкуванню, я маю на увазі відсутність слуху, зору, ДЦП, утруднене мова, важку форму епілепсії, важкі пороки серця, атрофію м'язів тощо.

Отже, залежним від комп'ютера, в принципі, може стати будь-яка дитина і підліток, але шанси зменшуються, якщо в родині присутня атмосфера дружелюбності, спокою, комфорту та довіри; у дитини різнобічні інтереси та інтереси; дитина вміє налагоджувати позитивні відносини з оточуючими; дитина вміє ставити перед собою хоча б найменші цілі.

РОЗДІЛ 3

СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ ДІТЕЙ

3.1. Заходи для забезпечення безпечного інформаційного простору для дітей

Відповідальне ставлення щодо збереження фізичного, психічного та морального здоров'я дітей і поширення в Україні загроз, які розповсюджуються через незахищений інформаційний простір, в першу чергу, серед підростаючого покоління, вимагає:

- формування законодавчих механізмів, які спрямовані на забезпечення права дітей на безпечний інформаційний простір;
- проведення профілактичних заходів щодо безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі;
- підвищення поінформованості батьків про ризики інформаційного простору;
- запобігання комп'ютерної, ігрової та інтернет-залежності у дитячому та підлітковому середовищі;
- сприяння виробництву та популяризації вітчизняної інформаційної продукції щодо безпеки дитини в інформаційно-комунікаційному просторі;
- підвищення взаємодії громадських організацій, державних органів та бізнесу щодо протидії негативним явищам в інформаційному просторі.

Ми вважаємо, що усе це вимагає низки заходів задля створення безпечних умов користування дітьми інформаційно-комунікаційними технологіями. Можна виокремити такі основні групи заходів:

1. Нормативно-правові заходи, а саме: розробка законодавчих норм та заборона поширення інформації, яка може негативно вплинути на формування свідомості та моральний розвиток дітей; моніторинг дотримання Україною Міжнародних правових норм щодо безпеки дітей в інформаційному просторі; експертиза нормативних і законодавчих актів з метою визначення механізму захисту інформаційного простору від інформації, яка шкодить фізичному та психічному здоров'ю дітей та підлітків; розробка пропозицій щодо удосконалення українського законодавства з регулювання питання безпеки інформаційного простору; визначити форми державної підтримки виробників на вітчизняному ринку інформаційних технологій; посилення відповідальності організацій щодо маркування кіно- та відеопродукції відповідними візуальними попередженнями, затвердженими Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення «Система візуальних позначок з індексом кіновідеопродукції залежно від аудиторії, на яку вона розрахована» тощо.

2. Організаційні заходи: забезпечення навчальних закладів комп'ютерними програмами, які блокують доступ до сайтів з шкідливою інформацією; впровадити обов'язкове безоплатне встановлення власниками торговельних мереж програмних фільтрів для захисту від негативного контенту на комп'ютери, планшети, смартфони, які купуються для дітей та підлітків тощо.

3. Психологічні заходи: розробка та впровадження заходів з профілактики інформаційних залежностей дітей (ігроманії, Інтернет і комп'ютерної залежності тощо); моніторинг впливу агресивного інформаційного простору на психіку і поведінку дитини; сприяння психологічній допомозі щодо підвищення рівня усвідомлення дітьми та підлітками, батьками, педагогами та працівниками, які працюють з дітьми, необхідності безпечної поведінки в інформаційному просторі; проведення психологічної експертизи контенту для дітей.

4. Інформаційні заходи: розробка інформаційних матеріалів та проведення інформаційних компаній щодо безпеки користування інтернет-ресурсами та розуміння онлайн-недоторканості приватного життя; висвітлення можливих ризиків та загроз Інтернету, поширення способів безпечної поведінки в Інтернет;

5. Просвітницькі заходи: проведення різноманітних конкурсів, акцій, круглих столів, конференцій щодо практики застосування безпеки дітей в інформаційному просторі; створення рівних можливостей доступу до інформації і знань для усіх дітей незалежно від місця проживання та соціального статусу; впроваджувати окремі теми з інформаційної безпеки в навчальні предмети загальної середньої освіти; впроваджувати ознайомчі заняття у системі дошкільної освіти.

3.2. Психологічний робота з дитиною задля попередження негативного впливу на дитину

Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ) вбачає за головну мету проведення профілактики як усунення причин виникнення та розвитку негативних(адиктивних) проявів у поведінці людини поряд із створенням умов для підвищення стійкості особистості до впливу несприятливих факторів навколишнього середовища (соціальних, економічних, політичних, психологічних, екологічних, генетичних тощо) [59].

Первинна профілактика спрямована на здійснення системи освітньо-профілактичних заходів з метою попередження виникнення різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях відхилення. Така профілактика має сприяти своєчасному виявленню та виправленню несприятливих інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних та інших факторів, що зумовлюють відхилення у психологічному розвитку дітей та молоді, у їхній поведінці, стані здоров'я.

Обов'язковими складовими первинної профілактики є відповідна діагностика, яка передбачає дослідження особистісних властивостей, які можуть вплинути на формування Інтернет-залежної поведінки (підвищена тривожність, нездатність до емпатії, низька стресостійкість, нестійка я-концепція, гіперсором'язливість, підвищений егоцентризм, низьке сприйняття соціальної підтримки, стратегія уникнення при подоланні стресових ситуацій тощо), а також отримання інформації про склад сім'ї підлітка, його систему взаємостосунків, про його інтереси та здібності, про його друзів та інші можливі референтні групи підлітка. Інформаційно-просвітницька складова первинної профілактики охоплює розширення компетенцій підлітка у психосексуальному розвитку, культурі міжособистісних відносинах, технологіях спілкування, способах подолання стресових ситуацій, конфліктології і власне проблем Інтернет-залежної поведінки її наслідків.

Вторинна профілактика (превентивна допомога і корекція) в Концепції превентивного виховання дітей і молоді розглядається як вид психолого-педагогічної та медико-соціальної діяльності розкривається у допомозі окремим категоріям – «групи ризику» і передбачає психолого-педагогічний та соціально-терапевтичний вплив на особистість з тим, щоб вона сама навчалась допомогти собі, розв'язуючи численні проблеми, які провокують на деструктивну поведінку. Отже, згідно з дослідженнями Т.Федорченко, вторинна (рання) профілактика – це діяльність з запобігання можливих порушень соціальних механізмів моральної регуляції, відповідно якої система заходів спрямована на роботу з наслідками і усунення факторів ризику, головним чином, на індивідуальному та міжособистісному рівнях.

Завданням вторинної (ранньої) профілактики Інтернет-залежності науковці вбачають у якомога ранньому виявленні негативних змін в проявах поведінці особистості. Вторинна профілактика зосереджує свою увагу на заходах, спрямованих на роботу з наслідками і на усунення чинників ризику, знову таки на індивідуальному та міжособистісному рівнях. Вона також має

брати за основу результати діагностики різних аспектів життєдіяльності школяра і виступати як індивідуальний план корекційної роботи щодо життєдіяльності підлітка. Це діяльність, яка має запобігати подальшим можливим виникненням різного роду порушень у поведінці школяра. Частіше всього показником необхідного початку профілактичних заходів стає характер поведінки школяра, який завдає шкоди суспільству чи інтересам окремих осіб, і в якому проявляються агресивність, грубість, брехливість тощо, що свідчать про спотворення ціннісних орієнтацій і недоліки внутрішніх регуляторів поведінки (свідомість, почуття волі, мотивів).

Під час дослідження проблем профілактики Інтернет- залежності підлітка, доцільним є розуміння сутності профілактики не лише у проведенні певних корекційних заходів, спрямованих на виявлення й усунення її причин і умов, а й здійснення системи заходів соціально-виховної роботи з формування позитивних рис особистості. Тобто, значення профілактики, особливо ранньої, посилюється її гуманістичною спрямованістю в системі заходів і засобів соціально-виховної роботи щодо попередження виникнення залежності. Частіше всього методами вторинної профілактики є психолого-педагогічні консультації, арт-терапія, допомога в соціально-психологічній адаптації, індивідуальні та групові бесіди, соціально-виховні заходи, соціально-педагогічні тренінги, метод «Рівний-Рівному» та інші.

Третинна профілактика пов'язана із процесами адаптації, реабілітації та ресоціалізації, вона спрямована на реконструкцію соціокультурного оточення для різних категорій клієнтів, допомозі у спілкуванні, навчанні з метою відновлення соціальних зв'язків або адаптації в соціальній життєдіяльності.

Ми спираємося на тлумачення, що викладене в Концепції превентивного виховання дітей та молоді України у якості робочого поняття, а саме: профілактика девіантної поведінки школярів є процес спрямований на здійснення комплексу освітньо-профілактичних заходів впливу на

особистість підлітка з метою попередження виникнення різних видів девіантної поведінки на ранніх стадіях відхилення, а також дії спрямовані на здійснення психолого-педагогічного та соціально-терапевтичного впливу на особистість [41, 6-11].

Третинна, або цілеспрямована профілактика Інтернет-залежності містить сукупність заходів, спрямованих на попередження переходу проявів поверхневої залежності у більш важку стадію. Така профілактика орієнтується частіше всього на індивідуальну роботу з клієнтами, частково групову (метод «рівний-рівному», соціально-педагогічний тренінг, індивідуальні консультації, методи заборон і покарань тощо). Ця робота охоплює заходи з виявлення й усунення конкретних недоліків сімейного, шкільного і суспільного виховання, а також локалізацію групи підлітків, які надмірну кількість часу перебувають в он-лайн мережі.

Окрім цього необхідно враховувати, що до зазначених проблем появи Інтернет-залежності додаються й такі:

1. Відсутність бажання щодо вирішень повсякденних життєвих труднощів. Дитина наче відсторонена від повсякденних турбот та проблем чи то проблеми у школі, з ровесниками або вчителями, чи в сім'ї. Частіше всього будь-які переживання і неприємності перебільшуються та сприймаються підлітком катастрофічними та безвихідними.

2. Постійна незадоволеність підлітка собою, тому що щось «не виходить». Перебуваючи постійно он-лайн, дитині здається, що їй перешкоджають навмисно, забороняють це робити, вимагають від неї дій у реальному світі (зробити уроки, допомогти прибрати, скласти речі тощо).

3. Порушення дисципліни, які пов'язані із частими запізненнями до школи, мотивуючи це, тим що школа нікуди не дінеться, а гру вона може програти. Теж саме і відносно виконання будь яких обов'язків, справ вчасно.

4. Невміння та небажання контролювати власні прояви емоцій. Захоплення різними розвагами в Інтернеті приводить до зайвих бурхливих

реакцій – тривожність, дратівливість, підвищений рівень агресії, які дитина виплескує на інших людей.

5. Перебільшення можливостей Інтернет мереж. Віртуальна реальність для підлітка дозволяє відносно легко реалізувати свої мрії, не прикладаючи для їх досягнення особливих зусиль.

6. Відсутність загальнолюдських моральних цінностей їх розуміння та розрізнення (добро та зло). У віртуальному світі підліток відчуває себе всесильним і це дозволяє йому залишатися не покараним, творити будь що, навіть те за що у реальному світі вона б понесла відповідальність.

7. У більшості підлітків відсутня мрія-мета на розуміння способів її досягнення.

Отже, можна стверджувати, що профілактика Інтернет-залежної поведінки – це напрям роботи психолога щодо виявлення цієї залежності, діагностики причин і умов відхилень розвитку та поведінки, розробки психологічних й соціально-педагогічних заходів для попередження, подолання та локалізації таких негативних явищ, ефективність такої роботи може бути реалізована за умов викорінювання джерела дискомфорту як у самого підлітка, так і в його соціально-природному середовищі, набуття підлітком необхідного соціального досвіду з попередження, локалізації та розв'язання відповідних проблем, збереження їхнього здоров'я.

Загалом слід відзначити, що профілактика Інтернет-залежності у підлітків суттєво не відрізняється від профілактики інших видів залежної поведінки. Про те, найважливішим фактором є емоційна атмосфера, психологічний клімат в сім'ї і духовний зв'язок між членами родини. Розвиток Інтернет- залежності менший, якщо підліток не відчуває самотності та нерозуміння з боку близьких.

Аналіз психолого-педагогічної та соціально-педагогічної літератури дає змогу зазначити, що змістом психологічної та соціально-педагогічної профілактики Інтернет-залежності має бути розвиток почуття відповідальності підлітків за свої дії та вчинки, поведінку загалом, що сприяє

усвідомленню шкоди постійного перебування в мережі Інтернет для власного здоров'я.

Для реалізації профілактичних заходів з цією залежністю практичні психологи в закладах освіти реалізують різні напрями роботи та застосовують різні методи профілактики Інтернет-залежності. Так, серед основних напрямів профілактики Інтернет-залежності можна назвати:

- інформування та просвітництво підлітків про основні механізми впливу мереж Інтернету на особистість, причини, симптоми, клінічні прояви, методи діагностики та наслідки Інтернет-залежності;
- формування у підлітків умінь та навичок безпечної поведінки в мережі Інтернет та внутрішньо особистісних мотивів, системи цінностей, відповідних здоровому способу життя;
- розвиток стійкості до негативних соціальних впливів та особистісних ресурсів і навичок досягнення поставлених цілей в реальному житті;
- розширення кола альтернативної до залежної поведінки діяльності;
- формування превентивного соціально-виховного середовища в закладах середньої освіти.

Реалізуюючи зазначені напрями профілактики практичний психолог й соціальний педагог мають орієнтуватися на чинники, що сприятливо впливають на подолання Інтернет-залежності, які можна умовно поділити на:

1. Зовнішні чинники, які діють за наявності сприятливих умов життєдіяльності підлітка (позитивний вплив ровесників; турбота, піклування та розуміння з боку батьків; підтримка педагогів та вчителів; позитивний приклад оточуючих);
2. Внутрішні чинники, які формуються внаслідок тривалої дії зовнішніх чинників (відчуття власної значущості в оточуючому середовищі; оптимістичний світогляд; сформована позитивна мотивація; наполегливість та цілеспрямованість тощо).

Задля подолання негативних впливів, що зумовлюють виникнення Інтернет-залежності, суспільство й безпосереднє оточення підлітка має запропонувати активності поза мережі Інтернет, у безпосередньому середовищі освітнього закладу, громади тощо. Зазначимо, що сьогодні більшість підлітків з різних причин позбавленні розуміння сил та можливостей людських стосунків, із їх цінностями і переживаннями, здобутками та перспективами. Відтак, практичний психолог, акумулюючи усі можливості освітньої системи, може надати техніки й методи переборення залежностей, до яких зваблює мережа Інтернет..

На сьогодні під час профілактики Інтернет-залежності використовують різні технології формування альтернативних видів життєдіяльності підлітків – це і любов до здорового способу життя; спілкування з живою природою; творчі прикладні захоплення (малювання, ліплення, фотозйомки, вітражі тощо); тайм-менеджмент перебування в соціальних мережах, он-лайн спілкування в чатах, форумах, комп'ютерних іграх та для навчальної діяльності; дотримання норм і правил щодо використання, розповсюдження та збереження конфіденційної, особистісної інформації на різних ресурсах Інтернету (соціальні мережі, форуми, чати тощо).

Отже, ефективність профілактичної роботи в закладах середньої освіти багато в чому залежить від координації зусиль її учасників щодо створення сприятливого освітнього простору, який відповідає потребам і активностям учнів, їх віковим особливостям, є психологічно комфортним для всіх суб'єктів цього простору.

ВИСНОВКИ

Інформаційно-комунікативні технології є невід'ємною частиною життя дітей і підлітків. Забезпеченість сімей з дітьми планшетами, мобільними телефонами, комп'ютерами і доступом до Інтернету постійно зростає.

Безумовно, інформаційно-комунікативні технології відіграють позитивну роль у процесі навчання та розвитку, вони є дієвим інформаційним та комунікативним ресурсом. За сьогоденних умов і проблем без Інтернету неможливо і навчання, й спілкування між однолітками. Орім цього, наприклад, для українських підлітків позитивним є вплив Інтернету щодо профілактики соціально-небезпечних хвороби: Інтернет посідає друге місце серед каналів поширення інформації про шляхи передачі ВІЛ і першим – про статеві стосунки.

Проте, у випадку необізнаності з правилами поведінки в мережі, нормами інформаційної безпеки, їх порушень і безконтрольного використання, інформаційно-комунікативні можуть мати небезпечний і негативний вплив на формування особистості дитини.

Серед найбільш поширених небезпек, які поширюються мережею є зустрічі з онлайн-незнайомцями, кібербулінг, зображення сексуального характеру, крадіжка особистих даних, сайти, на яких пропагуються насильство, расизм тощо. Дослідження фіксують, що батьки дітей недооцінюють онлайн загрози та ризики, а діти не повідомляють батькам про проблеми, які виникають у них. Здебільшого батьки тільки контролюють час, який дитина проводить в Інтернеті. Тут є специфічна особливість в тому, що дитина якби знаходиться дома під наглядом дорослих, а насправді це не так. Ми вважаємо, що батьки повинні мати високий рівень комп'ютерної грамотності для забезпечення безпеки дитини в мережі.

Безконтрольне і необмежене користування дітьми інформаційними ресурсами може викликати проблеми розвитку і зміни поведінки особистості:

зміну цінностей, затримці розвитку, появі проблем у фізичному і психічному здоров'ї.

Профілактика залежностей має загальнонауковий та міждисциплінарний характер щодо визначення поняття (медичний, соціально-педагогічний, психологічний і педагогічний аспекти) і трактується як система заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню хвороб та охорону здоров'я.

Аналіз соціально-психологічних умов профілактики Інтернет-залежної поведінки як напрям роботи практичного психолога в закладах освіти, що спрямований на виявлення такої залежності, діагностику причин і умов відхилень у розвитку та поведінці, на розробку спеціальних заходів для попередження, подолання та локалізації таких негативних явищ, ефективність якої може бути реалізована за умов використання джерела дискомфорту як у самого підлітка, так і в його соціально-природному середовищі, набуття підлітком необхідного соціального досвіду щодо попередження, локалізації і розв'язанні таких проблем, збереження їхнього здоров'я.

Нами було узагальнено основні напрями профілактики Інтернет-залежності: інформування та просвітництво підлітків про основні механізми впливу мереж Інтернету на особистість, причини, симптоми, клінічні прояви, методи діагностики та наслідки Інтернет-залежності; формування у підлітків умінь та навичок безпечної поведінки в мережі Інтернет та внутрішньо особистісних мотивів, системи цінностей, відповідних здоровому способу життя; розвиток стійкості до негативних соціальних впливів та особистісних ресурсів і навичок досягнення поставлених цілей в реальному житті; розширення кола альтернативної до залежної поведінки діяльності; формування превентивного виховного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астаф'єв В.А. Індивідуально-психологічні особливості користувачів мережі Інтернет. Конференція "Психологія ХХІ століття". Секція: "Психологія суспільства". Електронний ресурс : / <http://psynet.carfax.ru/texts/astaf3.htm>
2. Бурова В.А. Соціально-психологічні аспекти Інтернетзалежності Електронний ресурс / <http://user.lvs.ru/vita>
3. Навички використання ІКТ для віку 0–7 років були розроблені співробітником Державного інституту сімейної та молодіжної політики, для віку 8–15 – років використані матеріали «Child Internet Safety. A guide for parents, caregivers, teachers and others who work with children and youth», які були доповнені співробітником Державного інституту сімейної та молодіжної політики.
4. Вакуліч Т.М. Інтернет-залежність як новий вид адиктивної поведінки Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологія / За ред. Долинської Л.В. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005.– Вип.7(31). 22-27 с.
5. Вакуліч Т.М. Підлітковий вік як критичний період у формуванні Інтернетзалежної поведінки//Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологія / За ред. Долинської Л.В. Київ.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. Вип.9 (33) 104-112 с.
6. Вакуліч Т.М. Психологічні особливості поведінки підлітків у мережі Інтернет .Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка АПНУ України /За ред. Максименка С.Д. Київ., 2006. Т. VIII, вип. 2. 41-47 с.
7. Вакуліч Т.М. Провідні патерни адиктивної поведінки підлітків з Інтернетзалежністю .Актуальні проблеми психології. Том. I.: Соціальна психологія.

8. Вакуліч Т.М. Феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі “Інтернет”//Болонський процес: шляхи до мобільності студентів, академічного та адміністративного персоналу в рамках загальноєвропейського простору вищої освіти: Мат-ли IV Міжнародної наукової конференції (18-21 травня 2005 р., м.Судак). Київ: МАУП, 2005. 269-279 с.

9. Вакуліч Т.М. Психологічні особливості перебігу Інтернет-залежності сучасної молоді. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Випуск 31. Серія: психологічні науки / За ред. Скока В.Д. Чернігів, 2005. 62-67 с.

10. Вакуліч Т.М. Проблема Інтернет-залежності як предмет психологічного аналізу. Актуальні проблеми сучасної психіатрії: Зб. студ. наук. праць, присвяч. 200-річчю ХДМУ / За ред. акад. В.Л.Гавенка. Вип. 8. Харків: ХДМУ, 2005. 10-12 с.

11. Войскунський А.Є. Дослідження Інтернету у психології: Електронний ресурс / [http:// psynet.carfax.ru/texts/voysk1.htm](http://psynet.carfax.ru/texts/voysk1.htm)

12. Войскунський А.Є. Залежність Інтернету: актуальна проблема. Конференція на порталі "Аудиторіум". "Соціальні та психологічні наслідки застосування інформаційних технологій". Секція 6. Інтернет-залежність: домисли та правда .Електронний ресурс / <http://psynet.carfax.ru/texts/voysk8.htm>

13. Войскунський А.Є. Психологічні дослідження феномена інтернет-адикції . Електронний ресурс :<http://psynet.carfax.ru/texts/voysk4.htm>

14. Губенко Е.В. Психологічні аспекти інтернет-адикції: Інтернет-адикція та труднощі міжособистісного спілкування Електронний ресурс <http://psynet.carfax.ru/texts/gubenko.htm>

15. Кормич Б. Інформаційна безпека : організаційно-правові основи : навч. посібник. Київ: Кондор, 2004. 384 с.

16. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
17. Мінаков А.В. Деякі психологічні властивості та особливості Інтернету як нового шару реальності Електронний ресурс <http://www.vspu.ac.ru/vip/index.html>
18. Організаційна психологія. Економічна психологія: *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. Максименка С.Д., Карамушки
19. Пережогін Л.О. Інтернет-адикція у підлітковому середовищі Електронний ресурс: www.rusmedserv.com/psychsex
20. Посохова В. Особливості життєвого планування Інтернет-залежної молоді . Психологічні перспективи. 2004. Вип.6 .150-157 с.
21. Різун В., Іванов В. Історія досліджень медіавпливів . *Вісник Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка*, 2013. 4-6 с
22. Чеботарьова Н.Д. Інтернет-форум як віртуальний аналог психодинамічної групи Електронний ресурс: <http://psynet.carfax.ru/texts/chebot.htm>
23. Шевченко І. Деякі психологічні особливості спілкування у вигляді Internet. Електронний ресурс : <http://www.flogiston.ru>.
24. Adapted from “Internet Safety Guide for Parents of Children (ages 8-9, 10-12 and 13-15)”, Canadian Centre for Child Protection Inc Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.thedoorthatsnotlocked.ca/app/en>
25. Child Internet Safety. A guide for parents, caregivers, teachers and others who work with children and youth [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.legalinfolegale.nb.ca/en/uploads/file/pdfs/Safety_on_the_Internet_Parents_Guide_EN.pdf
26. Child Internet Safety. A guide for parents, caregivers, teachers and others who work with children and youth .Електронний ресурс Режим доступу:

http://www.legalinfolegale.nb.ca/en/uploads/file/pdfs/Safety_on_the_Internet_Parents_Guide_EN.pdf.

27. Goldberg I. Internet Addictive Disorder / <http://www.psycom.net/iadcriteria.html>

28. Orzack M.H. Computer Addiction Services/<http://www.computeraddiction.com/>

29. Shapiro N. A., Goldsmit T. D., Kek P. E. Psychiatric Description of "problematic" Users of the Internet // Journal of Affective Disorders. 2000. No.57. - P.267-272.